

Comparative Analysis of Demographic Characteristics in Formal and Informal Settlements of Sanandaj

Saeed Khani¹ - Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

Kayoumars Irandoost - Department of Urban Planning, Faculty of Art & Architecture, University of Kurdistan, Sanandaj, Iran.

Alireza Kammali - Department of Urban Planning, Faculty of Art & Architecture, Hamedan Branch, Islamic Azad University, Hamedan, Iran.

Received: 16 October 2020 Accepted: 06 May 2021

Highlights

- With increasing urbanization and the importance of planning, demographic data and analysis are needed at the level of urban districts.
- The paper compares the demographic indicators and characteristics of informal settlements and other settlements in Sanandaj.
- Along with demographic heterogeneity, a significant portion of the changes, including population growth and immigration, take place in informal settlements.
- In urban management with the aim of upgrading and regeneration of informal settlements, it is necessary to pay attention to demographic characteristics.

Extended abstract

Introduction: Informal settlements are a fundamental challenge in modern urbanization. Various approaches and plans have been adopted to address this challenge, but many of them have not been associated with success for various reasons, including a lack of understanding of the characteristics of these settlements, especially the demographic dimensions. Studies have demonstrated that housing and habitation in informal settlements is far more frequent in Sanandaj than the national average, and covers more than half of the city's population. The aim of this study was to analyze the demographic characteristics and indices in informal settlements and compare them to those in other settlements in Sanandaj. The achievements are highly significant mainly because they provide an overview of the active demographic structure and processes in formal and informal settlements. Moreover, many theories that indicate the formation of informal settlements highlight the importance of social, economic, and demographic factors in this regard.

Theoretical Framework: The theoretical framework of this research was based on theories that focus on urban growth and diversity in developing countries. Furthermore, these theories address the typology of urban settlements due to this diversity.

According to the demographic transition framework, rural-urban migration is the initial source of urban growth at the early stages of transition, but natural population growth itself is the fundamental source of urban growth as the transition and urbanization processes continue, and the urban sector grows increasingly larger (Keyfitz, 1980: 149). In the middle and end of the demographic transition, where the rates of death and birth are both low and more or less equal in urban and rural areas, rural-urban migration turns into another factor affecting the growth of urban population.

Undergoing a state of demographic transition and post-transition, the city of Sanandaj, Iran has witnessed both natural growth and rural migration, and has therefore experienced high rates of urbanization. This increasing urbanization has led to the formation of various structures and patterns of urban settlement, including informal dimensions, and represents

¹ Responsible author: s.khani@uok.ac.ir

different trends, types, and patterns in demographic terms.

Methodology: The present research is a quantitative descriptive study with an exploratory nature although it analyzed the current conditions. It was conducted to compare population characteristics and indices in formal and informal settlements in Sanandaj with a secondary analysis of raw data from the population and housing censuses in 2006, 2011, and 2016 in Sanandaj. After the data were processed and prepared, the districts were classified into settlement types based on previous research, and the population characteristics and indices in urban settlements were then compared and analyzed.

Results and Discussion: According to the results, the most dramatic demographic changes in Sanandaj, including those in size, population growth rate, and migration, had occurred in informal settlements. In addition, they are considered as the poles of attraction of the population along with the new settlement areas. There is instability and imbalance among the settlements in terms of the static characteristics of the population, including household density, residential unit quality, academic conditions, dependency burden, and employment status. This indicates that informal settlements with larger households, smaller residential units, larger populations per room, and higher ratios of flimsy housing units are excluded from the proper cycle of economic and social urban life. These problems can all lead to occurrence of further urban challenges.

Conclusion: The present study revealed the existence of heterogeneous characteristics and demographic indices in the settlements of Sanandaj. Although the same pattern in terms of population processes cannot be considered for different districts, some settlements are characterized by both higher population growth and poorer housing, occupation, employment, and education. This makes them not only more vulnerable but also potential causes of urban issues and the Achilles' heel of urban management.

The policy solution proposed in this article is that it is necessary and fundamental to pay attention to the demographic characteristics and indices of informal settlements in the provision and advancement of a comprehensive approach to planning and management in order to upgrade and regenerate these settlements. The results of this paper provide important lessons for planners and policy-makers on population redistribution policies and urban management, and indicate the different dimensions and characteristics of population in districts and settlements of Sanandaj.

Key words: demographic index, static population characteristic, formal settlement, informal settlement, Sanandaj.

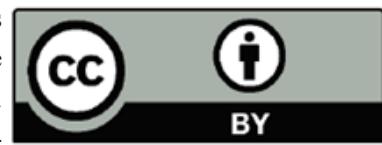
Acknowledgment: The authors would like to thank the Deputy of Statistics and Information of the Management and Planning Organization of Kurdistan Province for their provision of the available information concerning the general population and housing censuses of the districts of Sanandaj.

Citation: Khani, S., Irandoost, K., Kammali, A. (2021) Comparative Analysis of Demographic Characteristics in Formal and Informal Settlements of Sanandaj, Motaleate Shahri, 10(40), 105–118.

doi: 10.34785/J011.2022.210/Jms.2021.132.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

تحلیل تطبیقی ویژگی‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر سنندج

سعید خانی^۱ - استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.
کیومرث ایبراندوست - دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.
علیرضا کمالی - دانش آموخته کارشناسی ارشد، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران.

تاریخ دریافت: ۲۵ مهر ۱۳۹۹ | تاریخ پذیرش: ۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۰

چکیده

سکونتگاه‌های غیررسمی چالشی بنیادین در شهرنشینی نوبه شمار می‌روند. در برخورد با این چالش، رویکردها و برنامه‌های گوناگونی به کار گرفته شده است، ولی بسیاری از برنامه‌های دلایل گوناگون از آن گونه نبود شناخت ویژگی‌های این سکونتگاه‌ها به ویژه ابعاد جمعیتی با کامیابی همراه نبوده است. بررسی هاشان می‌دهد ابعاد اسکان در سکونتگاه‌های غیررسمی در سنندج بسیار فراتر از میانگین کشوری است و بیش از نیمی از جمعیت شهر را فرا گرفته است. هدف این نوشتار واکاوی شاخص‌ها و ویژگی‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های غیررسمی و همسنجی آن با دیگر سکونتگاه‌های شهر سنندج است. این پژوهش یک بررسی توصیفی و از گونه اکتشافی است و با کمک داده‌های ثانویه (اطلاعات سرشماری در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵) درباره محله‌های سنندج به نتیجه رسیده است. دستاوردها نشان می‌دهد که بیشترین ذکر گونی‌های جمعیتی شهر سنندج در برگیرنده حجم، آهنگ رشد جمعیت و مهاجرت در سکونتگاه‌های غیررسمی شکل می‌گیرد. افزون براین، از دید ویژگی‌های ایستای جمعیت شامل تراکم در خانوار، تراکم در زمین، چگونگی آموزش، بار تکلف و چندچونی اشتغال گونه‌ای نایابیاری و نبود توازن در میان سکونتگاه‌ها برپاست که همگی می‌توانند زمینه ساز نمایان شدن دیگر چالش‌های شهری باشند. راهکار سیاستی نوشتار این است که در فراهم‌آوری و پیشبرد یک رویکرد فرآگیر برای برنامه‌ریزی و مدیریت برپایه بهسازی و بازارگیری این سکونتگاه‌ها، توجه به ویژگی‌ها و شاخص‌های جمعیتی آنها باسته و بنیادین است. نتایج این مقاله، علاوه بر نشان دادن ابعاد و ویژگی‌های مختلف جمعیت در مناطق و محلات سنندج، درس‌های مهمی را برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در مورد سیاست‌های توزیع مجدد جمعیت و مدیریت شهری ارائه می‌دهد.

وازگان کلیدی: شاخص‌های جمعیتی، ویژگی‌های جمعیت، سکونتگاه‌های رسمی، سکونتگاه‌های غیررسمی، شهر سنندج.

نکات برجسته

- با شهری شدن روزافزون و اهمیت یافتن نظام برنامه‌ریزی، به داده‌ها و تحلیل‌های جمعیتی در سطح محله‌های شهری نیاز است.
- مقاله شاخص‌ها و ویژگی‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های غیررسمی و سایر سکونتگاه‌های شهر سنندج را با هم‌دیگر مقایسه می‌کند.
- افزون بر ناهمگونی‌های جمعیتی، بخش قابل توجهی از تحولات شامل رشد جمعیت و مهاجرت پذیری در سکونتگاه‌های غیررسمی صورت می‌گیرد.
- در مدیریت شهری با هدف بازارگیری و بهسازی سکونتگاه‌های غیررسمی، توجه به ویژگی‌های جمعیتی ضروری است.

Irandoost, 2012: 169؛ (Morovati, 2012: 121)، در سنندج حدود ۵۳/۳ درصد از جمعیت در سکونتگاه‌های غیررسمی و تنها با حدود ۱۵ درصد از مساحت کل شهر زندگی می‌کنند. براساس مطالعه دیگری (Eghbali & Rahimi, 2010: ۵۸، ۵۵)، درصد جمعیت شهر سنندج در ۱۲/۷ درصد از گستره سراسر شهر اسکان یافته‌اند.

اگرچه چونی زندگی در مناطق شهری در سنجش با سطح زندگی روستاییان بهتر و بالاتر به نظر می‌رسد و همین یکی از انگیزه‌های گرایش روستاییان به سکونت در شهر است، ولی از سوی دیگر، شهر و شهرنشینی، خود عامل پدیدار شدن دشواری‌های فراوانی همچون بی‌مسکنی و بدمسکنی، گسترش آسیب‌ها و کژی‌های اجتماعی، آلودگی‌های زیست محیطی، انبوهی و چالش‌های ترافیکی و بسیاری دشواری‌های دیگر، به‌ویژه در شهرهای کشورهای در حال توسعه شده است؛ زیرا این دگرگونی چشمگیر متأثر از الگوی درون‌زای توسعه و پیشرفت اقتصادی کشورنبوده و طبیعی است که این الگواز شهرنشینی، پیش‌آمدنا و مشکلات بسیاری به همراه داشته باشد؛ افزون بر آن که از دشواری‌های درونی و مشترک گسترش شهرنشینی هم در رنج است. از این‌رو، بر حسب تراز سرشت شهرنشینی، چونی و چندی شهری شدن است (Naghdi, 2004: 323). بنابراین درحالی که افزایش اسکان مردم در شهرها و شهرنشینی روزافزون روی می‌دهد، به‌طور همزمان شاهد افزایش فقر و سکونتگاه‌های غیررسمی در شهرهای بزرگ نیز هستیم که به یکی از مسائل و چالش‌های اصلی مدیریت شهری تبدیل شده‌اند. اگرچه سکونتگاه‌های غیررسمی، مسکن بخش عمده‌ای از فقرای شهری را تأمین می‌کنند. که بازار رسمی توان تأمین آن را ندارد. و در عین حال این محله‌ها مکانی برای سکونت گروه‌های فقیر می‌شوند که در خدمت اقتصاد شهر هستند و نیروی کار ارزان را برای اقتصاد شهر فراهم می‌کنند، با این وجود، این سکونتگاه‌ها در بردارنده مشکلات و مسائلی هستند که پایداری شهرها را تهدید می‌کنند. آسیب‌پذیری گروه‌های اجتماعی، تجمع فقر و بحرخی آسیب‌های اجتماعی، ناپایداری کالبدی، محیطی، اجتماعی و اقتصادی ازویزگی‌هایی هستند که این محله‌ها را به مثابه مشکل و مسئله در نظام برنامه‌ریزی مطرح می‌کند (Irandoost, 2012: 160).

با توجه به نکته‌های یاد شده و به‌ویژه آن که بخش چشمگیری از جمعیت شهر سنندج در سکونتگاه‌های به‌اصطلاح «غیر رسمی» ساکن هستند، شناخت و سنجش شاخص‌ها و ویژگی‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های گوناگون این شهر تصویری واقع‌بینانه از پدیده‌ها و برآینده‌های جمعیتی را فرا روى برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران شهری قرار می‌دهد. از دید نظری نیز، اگر انسان را محور و آرمان توسعه بدانیم و پژوهیم که یک بخش بنیادین و جدایی‌ناپذیر دستیابی به توسعه، جمعیت و چگونگی ابعاد ایستا و بیوای آن است، کنکاش در این جستار ارزش می‌یابد. همچنین باید یادآور این نکته بر جسته شد که اگر در گذشته به شناخت جمعیت و ابعاد آن کمتر توجه می‌شد، امروزه این راستینگی درک شده که برنامه‌ریزی در زمینه‌های گوناگون اقتصادی اجتماعی به خصوص در دنیای شهری شده امروزی، بایسته شناخت ابعاد گوناگون جامعه از آن‌گونه ویژگی‌های جمعیتی آن است. بنابراین در مقاله حاضر ضمن بهره‌گیری از دستاوردهای مطالعات

۱. مقدمه

شهرنشینی یکی از برجسته‌ترین سویه‌های زندگی اجتماعی در دنیا امروز است. با توجه به دوراندیشی‌های اقتصادی و اجتماعی، انسان امروزی گرایش شکری به تمکن و جاگرفتن در واحدهای سکونتی بزرگ دارد. به‌گونه‌ای که پیش‌بینی شده، شمار فراوانی از شهرنشینان در آینده ساکن شهرهای با بیش از هشت میلیون جمعیت یا «ابر شهرها»^۱ خواهد بود و این نشان می‌دهد که اندیشه «ضدشهرکاری»^۲ از هم‌اکنون پایان یافته‌انگاشته می‌شود (Naghdi, 2004: 322). به گفته پوماین، «رشد شهرنشینی در سطح جهان در سده بیست و به‌ویژه از نیمه دوم آن آغاز شده و از این‌جهت یک پدیده نوبن به شمار می‌رود. این پدیده در عین حال جهانی هم هست و کم‌وبیش همه کشورها آن را تجربه کرده یا می‌کنند. این فرایند جهانی، پراکنش فضایی ساکنان زمین را در همه بخش‌های جهان شکل داده و هنوز هم رو به شکل دادن است. فرایندی که به نظر برگشت‌ناپذیر می‌نماید» (Pumain, 2006: 319).

بر پایه داده‌های سازمان ملل، نسبت شهرنشینی در سطح جهان از ۳۰ درصد در سال ۱۹۵۰ به ۴۷ درصد در سال ۲۰۰۰ و ۵۰ درصد در سال ۲۰۱۰ رسید و پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۲۵ به ۵۸ تا ۶۰ درصد برسد (Population Reference Bureau, 2010: 3)؛ United Nations, 2000: 9) کشور ایران نیز مانند بسیاری از جوامع، رو به تجربه شهرنشینی بوده و شتاب این دگرگونی در کشور از بسیاری از جوامع در حال توسعه نیز بیشتر بوده است. نسبت شهرنشینی در کشور ما در ۵۰ سال گذشته بیش از ۳/۷ برابر شده و از ۳۱/۴ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۶۸/۵ درصد در سال ۱۳۸۵ و ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است (Statistical Center of Iran, 1956; 2006; 2016)؛ بنابراین ترکیب جمعیت کشور از یک حالت بیشتر روستایی و عشاگری به ترکیب «بیشتر شهرنشین» دگرگشته و «پیش‌بینی می‌شود که این نسبت در سال ۲۰۲۵ میلادی ۵۰.۵٪ (ش) به ۷۵ درصد برسد» (Khani, 2012: 17).

نسبت شهرنشینی در استان کردستان نیز، همواره روندی افزایشی داشته است. در حالی که در سال ۱۳۳۵ نسبت شهرنشینی در استان کردستان ۱۱/۲ درصد بوده است، در سال ۱۳۴۵ به ۱۶/۵ درصد، در سال ۱۳۵۵ به ۲۴/۲ درصد، در سال ۱۳۶۵ به ۳۹/۷ درصد، در سال ۱۳۷۵ به ۵۲/۴ درصد، در سال ۱۳۸۵ به ۵۹/۴ درصد و برایه واپسین سرشماری (سال ۱۳۹۵)، به تزدیک به ۷۱ درصد رسیده است (Statistical Center of Iran, 1956-2016)؛ این دگرگونی هادر شهرستان سنجنگ در سطحی گسترده‌تر و با شتابی بیشتر پیش‌رفته است، به طوری که بر پایه اطلاعات سرشماری، نسبت شهرنشینی شهرستان سنجنگ از ۲۶/۶ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۸۲ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است (Ibid, 1966; 2016).

در سنجنگ، عموماً به چهار دلیل «رشد طبیعی جمعیت شهری، مهاجرت، طبقه‌بندی دوباره (تبديل نقاط روستایی به شهر) و پیوست Arriaga, 1999: 348)؛ و همراه کردن گستره‌های جدید به شهر» (Amani, 2001: 29) و به طور ویژه به دلایل دوم و چهارم، شاهد گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی و محله‌های حاشیه‌ای و فقیرنشین هستیم؛

1 Metropolis

2 Anti-urbanism

اتفاق می‌افتد. ازین‌رو، در برابر شهرنشین شدن یک جمعیت بازدارنده برجسته وجود داشت (Dyson, 2019: 171). مرحله کلیدی در گذار جمعیت‌شناختی هنگامی فرامی‌رسد که تراز مرگ و میر شهری به پایین تراز تراز موالید شهری کاهش پیدا می‌کند (De Vries, 1990: 53). در چنین شرایطی است که رشد طبیعی جمعیت شهری برای نخستین بار مثبت می‌شود. ازین‌پس جمعیت شهری دارای دو عامل رشد می‌شود؛ یکی رشد طبیعی خود جمعیت شهری و دوم مهاجرت پیاپی از روستا به شهر (که خود میزان رشد طبیعی جمعیت روستایی را کاهش می‌دهد). با کاهش مرگ و میر به تراز پایین تراز موالید در شهرها، سقف جمعیتی برای شهرنشینی برداشته می‌شود؛ بنابراین، در دوره‌ای از رشد شهری پیاپی، نخست مهاجرت روستا-شهری پشتیبان بنیادی رشد شهری است ولی در دنبله و همچنان که سطح عمومی شهرنشینی در یک جمعیت افزایش پیدا می‌کند، این رشد طبیعی خود جمعیت شهری است که به کنسگر بنیادین رشد شهری بدل می‌شود. به عبارت روشن‌تر، در مراحل نخستین گذار جمعیت‌شناختی -هنگامی که شهر کوچک است - مهاجرت روستا به شهر خاستگاه آغازین رشد شهری است، ولی همچنان که گذار جمعیت‌شناختی و شهرنشینی ادامه می‌یابند و بخش شهری بزرگ و بزرگ‌تر می‌شود، رشد طبیعی خود جمعیت شهری خاستگاه بنیادین رشد شهری شمرده می‌شود. رشد طبیعی جمعیت شهری چه بسا بسیار پیش از این که نیمی از همه جمعیت یک سرزمین شهرنشین شود، برانگیزندۀ بنیادین رشد شهری شمرده می‌شود (Keyfitz, 1980: 149).

کاهش مرگ و میر و افزایش رشد طبیعی جمعیت در مناطق روستایی به این معنی خواهد بود که برخی از نقاط در نتیجه افزایش جمعیت با طبقه‌بندی دوباره، به عنوان نقطه شهری شناخته شوند. همچنین رشد طبیعی جمعیت مناطق روستایی جریان مهاجرتی روستا-شهری را نیز بخشی می‌کند. به راستی، شواهد نشان می‌دهند که افزایش میزان خالص برونوچی از مناطق روستایی، در فرایند گذار جمعیت‌شناختی افزایش می‌یابد. افزون بر این هنگامی که در پایان گذار جمعیت‌شناختی، میزان فوت و موالید هر دو پایین و کم‌بیش همه‌جا برابرند، چه بسا مهاجرت دوباره عامل بنیادین تأثیرگذار بر رشد جمعیت شهری می‌شود؛ بنابراین، در شمار روبرو شدی از کشورهای در حال توسعه که از دید گذار جمعیت‌شناختی کم‌بیش پیشگام هستند، کاهش رشد طبیعی جمعیت شهری به معنای این است که مهاجرت روستا-شهری مایه اصلی افزایش رشد شهری است (Chen, et al., 1998: 137).

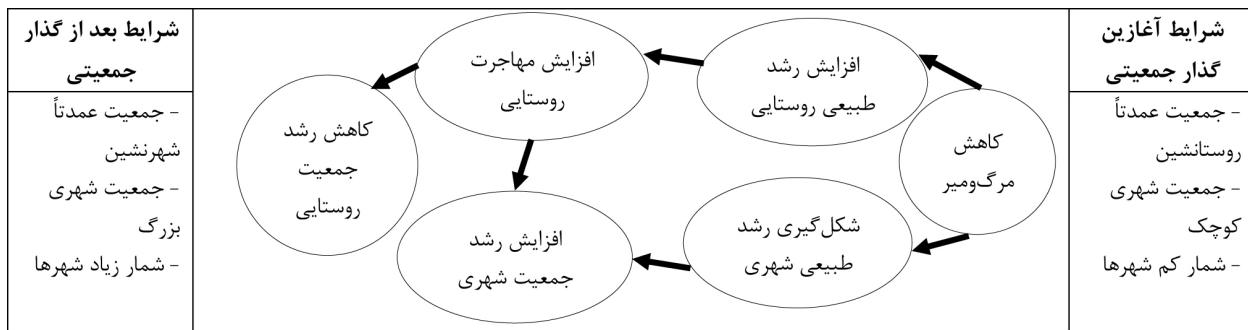
تصویرشماره ۱، اگرچه نمودار بسیار ساده‌ای از بیوندهای احتمالی و پرشمار میان پدیده‌های گوناگون است، ولی نشان می‌دهد که کاهش مرگ و میر در گذار جمعیت‌شناختی دوره دیرپارابه وجود می‌آورد؛ که در آن رشد جمعیت شهری دارای دو خاستگاه بنیادین رشد است؛ در حالی که جمعیت روستایی زیر کارگزاری مهاجرفترستی رو به کاهش می‌گذارد. برپایه این مباحث و آن طور که در تصویر شماره ۱ نشان داده شده، شهر سندنج در شرایط پس از گذار جمعیتی قرار دارد و (به ویژه) عوامل رشد طبیعی و مهاجرت‌های روستایی در نسبت بالای شهرنشینی آن (۸۲ درصد) اثرگذار بوده و هستند.

قبلی، با طبقه‌بندی محله‌های شهر سندنج و گونه‌بندی آنها در شش سکونتگاه، به موشکافی ویژگی‌های جمعیتی در این سکونتگاه‌ها پرداخته و به این پرسش‌ها می‌پردازیم که ویژگی‌ها و شاخص‌هایی چون اندازه، رشد و ساخت سنی جمعیت، مهاجرت، تراکم و واحد مسکونی، فعالیت، اشتغال و بیکاری، سواد و تحصیلات در این گونه سکونتگاه‌ها چگونه است؟ چه ناهمسانی با دیگر سکونتگاه‌ها دارد و این ویژگی‌ها چه رهنمودهایی برای مدیریت شهری دارد؟

۲. چارچوب نظری

مبانی نظری این پژوهش را نظریه‌هایی تشکیل می‌دهند که از یک سو توجه خود را به رشد و گوناگونی شهری در کشورهای در حال توسعه معطوف می‌دارند. از سوی دیگر، بنابر همین گوناگونی، به گونه‌شناسی سکونتگاه‌های شهری می‌پردازند؛ اکنون، نیمی از جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کنند. برپایه گزارش مرکز سکونتگاه‌های انسانی ملل متحده، مناطق شهری در ۳۰ سال آینده برجسته‌ترین کانون رشد جمعیت جهان خواهند بود و با این افزایش جمعیت، برنامه‌ریزان و دولت‌های کشورهای در حال توسعه با چالش نرخ رشد بالای فقر و رو به رو هستند. این در حالی است که نمود فقر که زمانی بیشتر ویژگی مناطق روستایی بود، امروزه هرچه بیشتر شهری شده است. یکی از پیامدهای بنیادین افزایش فقر در شهرها و شهری شدن فقر، کمبود مسکن و شکل‌گیری فزاینده سکونتگاه‌های غیررسمی است؛ چنانچه جمعیت این سکونتگاه‌ها برای سال ۲۰۲۰ در نزدیک ۸۸۹ میلیون برآورد شده است (Divyani, 2011: 1). ایران نیز در روند دگرگونی شهرنشینی امروزی، پدیده اسکان غیررسمی را به شکل چشمگیری تجربه کرده و می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که سکونتگاه‌های غیررسمی در جهان و از آن‌گونه در ایران از یک شکل والگوی یکنواخت پیروی نکرده، چه بسا ریخت فضایی و مکانی و روند فرگشت و تکامل محله‌های فقیرنشین از یک منطقه به منطقه دیگر، از شهری به شهر دیگر و حتی در بخش‌های یک شهر با هم ناهمسان است (Irandoost, et al., 2013: 92). آن‌گونه که مونث گمری و همکارانش عنوان می‌کنند، «گوناگونی یکی از ویژگی‌های زندگی شهری امروز است که از یک دیدگاه گوناگونی روشنگر پنداره شهر همچون بخت‌آزمایی و عرضه اجتماعی است، جایی که در آن خطرات و پاداش‌هایی در آن نمایش دارد که این شواهد بی ثباتی و احتمالات آن است؛ اما از دیدگاه دیگر، گوناگونی به مثابه تجربه‌ای از نابرابری و یادآوری از بی ثباتی و پیامد امکان آن است» (Montgomery, et al., 2019: 167).

یکی از کلیدی‌ترین چارچوب‌ها برای بررسی روند و زمینه‌های شهرنشینی، نظریه گذار جمعیت‌شناختی است. برپایه این چارچوب، بر جسته‌ترین بازگفت جمعیت‌شناختی شهرنشینی در این راستینگی نهفته است که در شرایط پیش از گذار، میزان مرگ و میر شهری بالاتر از میزان زاد و ولد بوده است. ازین‌رو در جوامع پیش از گذار، بخش شهری یک گودال جمعیتی تلقی می‌شود - جایی که در آن شمارگ‌ها بیشتر از موالید بود. در نتیجه، برای دوره‌های طولانی، حفظ جمعیت شهرها وابسته به مهاجرت روستا-شهری بود. در چنین شرایطی، رشد شهری محدود بوده و اگر هم رشدی وجود داشت، به دلیل مهاجرت

تصویر شماره ۱: طرح شماتیکی از فرایندهای منجر به رشد شهری و شهرنشینی

اجاره یا خرید قطعه کوچکی آغاز کرده و سپس آن را گسترش داده و به‌این ترتیب تصرف تدریجی شکل می‌گیرد. در گونه دیگر تصرف، هیچ هماهنگی و سازشی میان ساکنان و مالک زمین نیست، از این‌رو، تصرف غیره منتظمه و همراه با خشونت است (de Soto, 1989: 20).

در کشور نیز پژوهش‌هایی درباره سکونتگاه‌های غیررسمی انجام شده است که می‌توان به نمونه‌ای از آنها اشاره کرد (Piran, 1994; Sarafi, 2003; Piran, 2002; Zebardast, 2006; Hataminjhad & Hosseinioghi, 2009). پیران در یک بررسی فراگیر، بسیاری از این سکونتگاه‌ها را دسته‌بندی کرده و ویژگی‌های کالبدی و اجتماعی آنها را پدیدار کرده است. از آن‌گونه درباره جنوب تهران که گونه‌های مسکن در این محله‌ها را واکاوی کرده (Piran, 1994) و زبردست هم درباره تهران ویژگی‌هایی کلی از سکونتگاه‌های غیررسمی پیرامون تهران ارائه کرده است (Zebardast, 2006). حاتمی‌نژاد و حسین‌اوغلی در مطالعه خود به بررسی و ارزیابی تطبیقی شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در شهرک انقلاب و حصار امیر (به عنوان سکونتگاه‌های غیررسمی) با منطقه ۱۹ شهر تهران پرداختند و به این دستاوردها دست یافتدند که شهرک انقلاب و حصار امیر از لحاظ شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سنجش با شهر تهران در سطح پایین‌تر قرار دارند.

همچنین، سکونتگاه‌های یادشده رو به گذار از فرهنگ سنتی خود به فرهنگ شهری هستند و به نوعی شیوه زندگی شهری دست پیدا کرده‌اند (Hataminejad & Hosseinioghi, 2009). به طور خلاصه و برپایه رهیافت‌های نظری و تجربی، اگرچه سکونتگاه‌های غیررسمی به طور کلی فقیرنشین خوانده می‌شوند، اما واقعیت آن است که گونه‌ها، روند ساختن، علت و الگوهایی گوناگون را، حتی در یک شهر متوسط به نمایش می‌گذارند. در این بررسی، همانند با نظریه‌های گونه‌شناسی سکونتگاه‌های غیررسمی که از پژوهش ایراندوست و همکاران برگرفته شد (Irandoost, et al., 2013)، به صورت تکمیلی شش گونه سکونتگاه در شهر سندنج تعیین و طبقه‌بندی و محله‌های ناهمگون شهر در آن گونه‌ها جاگرفت که در جدول شماره ۱ و نیز تصویر شماره ۲، برروی نقشه نشان داده شده است. در قسمت یافته‌های نیز، تحلیل مقایسه‌ای ویژگی‌های جمعیتی این سکونتگاه‌ها انجام شده است.

۳. روش

این پژوهش از دید روش از پژوهش‌های کمی از نوع توصیفی است که با وجود توصیف و واکاوی وضعیت موجود، سرشی اکتشافی نیز دارد و با هدف همسنجی ویژگی‌ها و شاخص‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های

همان‌گونه که اشاره شد، گوناگونی یکی از ویژگی‌های زندگی شهری امروز است. گوناگونی‌ای که تداعی‌کننده نابرابری و به عبارتی، شکل‌گیری سکونتگاه‌های ناهمگون است که مدخلی برای ادامه بحث خواهد بود. در پرداختن به گونه‌های سکونتگاهی شهری، جنیس پرلمن¹ از جمله نظریه‌پردازان حوزه سکونتگاه‌های غیررسمی است که با توجه به اعتبار علمی پژوهش‌های وی، شهرتی جهانی یافته است. پرلمن در فاصله سال‌های ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۶ در فاوالهای ریودوزانیرو در پریزیل به زندگی و تحقیق پرداخت و برای نخستین بار اصطلاح افسانه حاشیه‌نشینی را در مورد ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی به کار برد. نتیجه پژوهش‌های پرلمن در کتاب افسانه حاشیه‌نشینی: فقر شهری و سیاست‌ها در ریودوزانیرو در سال ۱۹۷۶ منتشر گردید. این کتاب دیدگاه منفی نسبت به فقر شهری را که تا آن زمان غالب بود، به چالش کشید و به انتقاد از دیدگاه رایج پرداخت (Perlman, 1976); اگرچه بعد ازا شکل‌گیری شرایط پساصنعتی به بازنگری برخی از داوری‌های خود پرداخت (Perlman, 2010).

استاکس² نیز در یک گونه‌بندی میان جوامع یا محله‌های فقیرنشین کامیاب و ناکام مرز روشی ترسیم نمود و از این دو گروه به عنوانalonک‌های امید و آلونک‌های نامیدی باد می‌کند (Potter & Lioyd, 2005: 225). در همین‌راستا، می‌توان به گونه‌شناسی تنر بر پایه پویایی گروه‌های ساکن در این سکونتگاه‌ها اشاره نمود که تنر آنها را به سه دسته تقسیم می‌کند: گروه نخست طلاهیدار یا تازهوارد کم‌درآمد، گروه دوم تدبیت‌کنندگان و گروه سوم جست و جوگران پایگاه درآمدی میانه. این سه گروه درونمایه چندباره ناهمسانی‌های اقتصادی-اجتماعی میانه گروه‌های معطوف به مسکن کم‌درآمدگان نشان می‌دهند (Ibid: 229).

هرنандو دسوتو³ گونه‌شناسی سکونتگاه‌های غیررسمی در پرو را بر پایه گونه تهیه املاک در دو گونه خرد غیرقانونی زمین کشاورزی و تصرف دسته‌بندی می‌کند. نخستین گونه تصرف به صورت تدریجی در سکونتگاه‌هایی شکل می‌گیرد که پیش‌تر وجود داشته‌اند. بیشتر این سکونتگاه‌ها به مزارع و معادن و املاکی پیوسته‌اند که مالکان با اشغال‌کنندگان پیوندهایی دارند (کارگر و کارفرما) و خواهان به بیرون راندن آنان نیستند. به مرور زمان کسان تازه‌ای که هیچ پیوندی با مالک و ساکنان ندارند، به سکونتگاه افزون می‌شوند. نخست با

1 Perlman

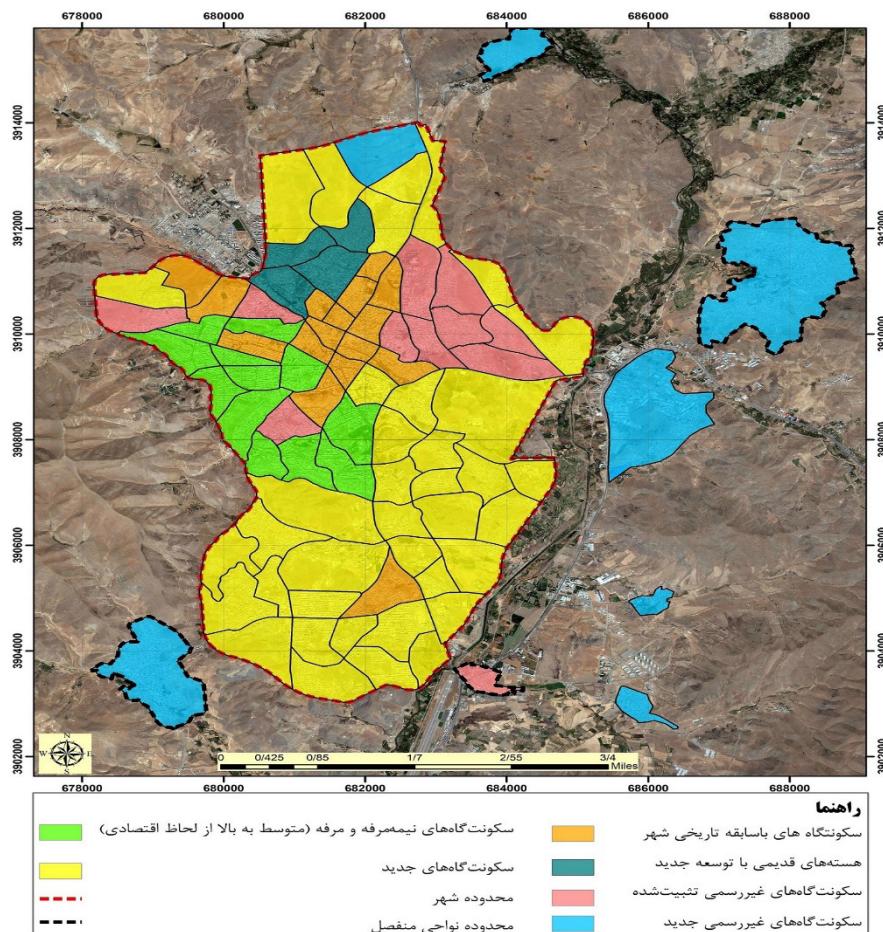
2 Stokes

3 de Soto

جدول شماره ۱: گونه‌شناسی سکونتگاه‌های شهر سندج براساس نظریه‌ها و مطالعات قبلی و طبقه‌بندی محله‌های سندج

گونه‌شناسی سکونتگاه‌ها	نظریه‌پردازان) و مطالعات قبلی	شمول محله‌ها
۱- سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت‌شده	:UN-HABITAT, 2003 ;Nangia & Thorat, 2000 Irandoost, 2009 ;Ishtiyaq & Kumar, 2011	عباس‌آباد، کانی کوزله، حاجی‌آباد، فرجه، تپه بهارمست و پیرمحمد، گلشن، کمریندی ۱۷ شهریور، چم حاجی‌نسه، گزیزه، غفور
۲- سکونتگاه‌های غیررسمی جدید	:Ishtiyaq & Kumar, 2011 ;UN-HABITAT, 2003 Irandoost, 2009	حسن‌آباد، نایسر، ننه، دره سید حسین، قار، دوشان، آساوله
۳- هسته‌های قدیمی با توسعه جدید	:Ishtiyaq & Kumar, 2011 ;UN-HABITAT, 2003 Irandoost, 2009	قرادیان، جورآباد، تقطقان، گردی‌گرول، اسلام‌آباد، تپه اولیاپک، تپه شیخ محمد صادق
۴- سکونتگاه‌های جدید	نگارندگان	شهرک‌های بهاران، زیباشهر، ولشهر، پیام، شهرداری، بیستون، ساحلی، پردیس، نساجی، کارگران، اداره پست، زاگرس، علوم پژوهشی، نظام مهندسی، دگایران، سپاه، اندیشه، معلم، مولوی، ورمقانی، ارشاد، بعثت، کردستان، پنج آذر، وحدت، قدس
۵- سکونتگاه‌های با سابقه تاریخی شهر	Ishtiyaq & UN-HABITAT, 2003 ;Sharma, 1998 Irandoost, 2009 ;Kumar, 2011	خانقاہ، تپه کرباسچی، گریاشان، پیرغیب، شریف‌آباد، نبوت، سفوارآباد، چهارباغ، قلعه چهارلان، سرتپله، پیرعمر، قطارچیان، وکیل، مسیحی‌ها، ایوبی، تپه قوبال، تپه ملاحسین، خسروآباد، سلیمان خاطر، مسناؤ، کمیز
۶- سکونتگاه‌های نیمه‌مرفه و مرffe (متوسط به بالا از لحاظ اقتصادی)	نگارندگان	شالمان، شهرک سعدی، شهرک کشاورز، تکیه و چمن، مبارک‌آباد، امیریه، صفری، بلوارشبانی

منبع: (2013) Irandoost, et al., تعديل و اضافات

تصویر شماره ۲: نقشه گونه‌شناسی سکونتگاه‌های شهر سندج

به اضافه چند بخش ناپیوسته پیرامون شهر همچون ننه، دره سید حسین، قار، دوشان و آساوله است. داده‌های خام بررسی از بخش آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان گرفته شد. پس از به دست آوردن و پردازش نخستین داده‌ها از سوی گروه نقشه رسمی و غیررسمی شهر سندج انجام گرفته است. همچنین، پژوهش از نظر زمانی، مقطعی و از راه و اکاوی ثانویه داده‌های خام سرشماری نفوس و مسکن سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ شهر سندج به سرانجام رسیده است. گستره زیستگاهی پژوهش، شهر سندج و همه محله‌های آن

توسعه جدید و سکونتگاه‌های نیمه‌مرفه و مرphe در سال ۱۳۹۵ به ترتیب با ۸/۸، ۷/۵ و ۷/۲ درصد از ساختار سنی به مرتب سالخوردگه‌تری برخوردارند. شاخص جوانی جمعیت هم که بیانگر نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال از کل جمعیت است، نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های غیررسمی جدید، سکونتگاه‌های جدید و نیز سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت شده به ترتیب با ۲۱/۵، ۲۷/۶ و ۲۰/۹ درصد از ساختار سنی جوانی در سنجش با دیگر سکونتگاه‌ها برخوردارند. میانه سنی از دیگر شاخص‌هایی است که می‌تواند بازنمای وضعیت ساختار سنی جمعیت باشد. این شاخص سن وسط در توزیع سنی جمعیت را نشان می‌دهد و آشکار می‌کند که ۵۰ درصد جمعیت در بالای یک سن مشخص و ۵۰ درصد دیگر در پایین آن سن مشخص قرار می‌گیرند (Saraie, 2009: 90). بر این اساس، هر چه عدد میانه سنی بزرگ‌تر باشد، گویای سالخوردگه‌تر بودن جمعیت است. مطابق با ارقام میانه سنی در سال ۱۳۹۵، سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر، هسته‌های قدیمی با توسعه جدید و سکونتگاه‌های نیمه‌مرفه و مرphe با اعداد ۳/۳ و ۲۸/۷ سال از ساختار سالخوردگه‌تری برخوردارند. این در حالی است که در سکونتگاه‌های غیررسمی جدید، مناطق سکونتگاهی جدید و سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت شده ارقام میانه سنی به ترتیب ۴/۴، ۲۵/۴ و ۲۶/۸ سال بوده و گویای جوان‌تر بودن جمعیت آنهاست.

شاخص نسبت جنسی جمعیت، توزیع مردان در برابر هر ۱۰۰ زن را نشان می‌دهد. در جمعیت‌های متعارف (به دوراز جریانات کم و بیش نیرومند مهاجرتی، مرگ و میر یا برکنار از آداب و رسوم ویژه فرهنگی همچون پسخواهی) پیش‌بینی می‌شود که شاخص نسبت جنسی از بد و تولد تا پایان میانسالی ۶۰ (سالگی) عددی نزدیک به ۱۰۵ باشد و پس از آن به تدریج رو به کاهش بگذارد (Mirzaei, 2002: 33). این شاخص در سال ۱۳۹۵ در سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر، نیمه‌مرفه و مرphe و سکونتگاه‌های جدید دور از عدد موردنظر از توقع است. به گونه‌ای که در اولی و دومی ۹۴/۴ و ۹۵/۵، گویای شمار بیشتر زنان است و می‌تواند نشان از زنانه شدن سالخوردگی در این محله‌ها باشد. در دیگر سکونتگاه‌ها، شاخص نسبت جنسی کل جمعیت نزدیک به رقم مورد انتظار بوده است.

در جدول شماره ۲، شاخص‌های دگرگونی مطلق و آهنگ رشد سالیانه جمعیت در سکونتگاه‌های سنتدج در سال‌های ۱۳۸۵-۹۵ هم آمده است. نتایج نشان می‌دهد که در چهار دسته از سکونتگاه‌ها، دگرگونی‌های سالیانه جمعیت مثبت است. چنانکه سکونتگاه‌های جدید، سکونتگاه‌های غیررسمی جدید، سکونتگاه‌های نیمه‌مرفه و مرphe و سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت شده به ترتیب از رشد سالیانه ۷/۱، ۴/۴ و ۱/۵ درصدی برخوردار بوده‌اند. معنای ساده یکی از این درصدها برای نمونه ۷/۱، آن است که در بازه ده ساله ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ در سکونتگاه‌های جدید در برابر هر ۱۰۰ نفر در سال، نزدیک به هفت نفر به جمعیت افزوده شده است. در برابر آن، نرخ رشد سالیانه جمعیت در سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر و هسته‌های قدیمی منفی بوده است. در صورت ادامه روند کنونی، این سکونتگاه‌ها جمعیت‌های خود را بیشتر و بیشتر از دست می‌دهند که می‌تواند

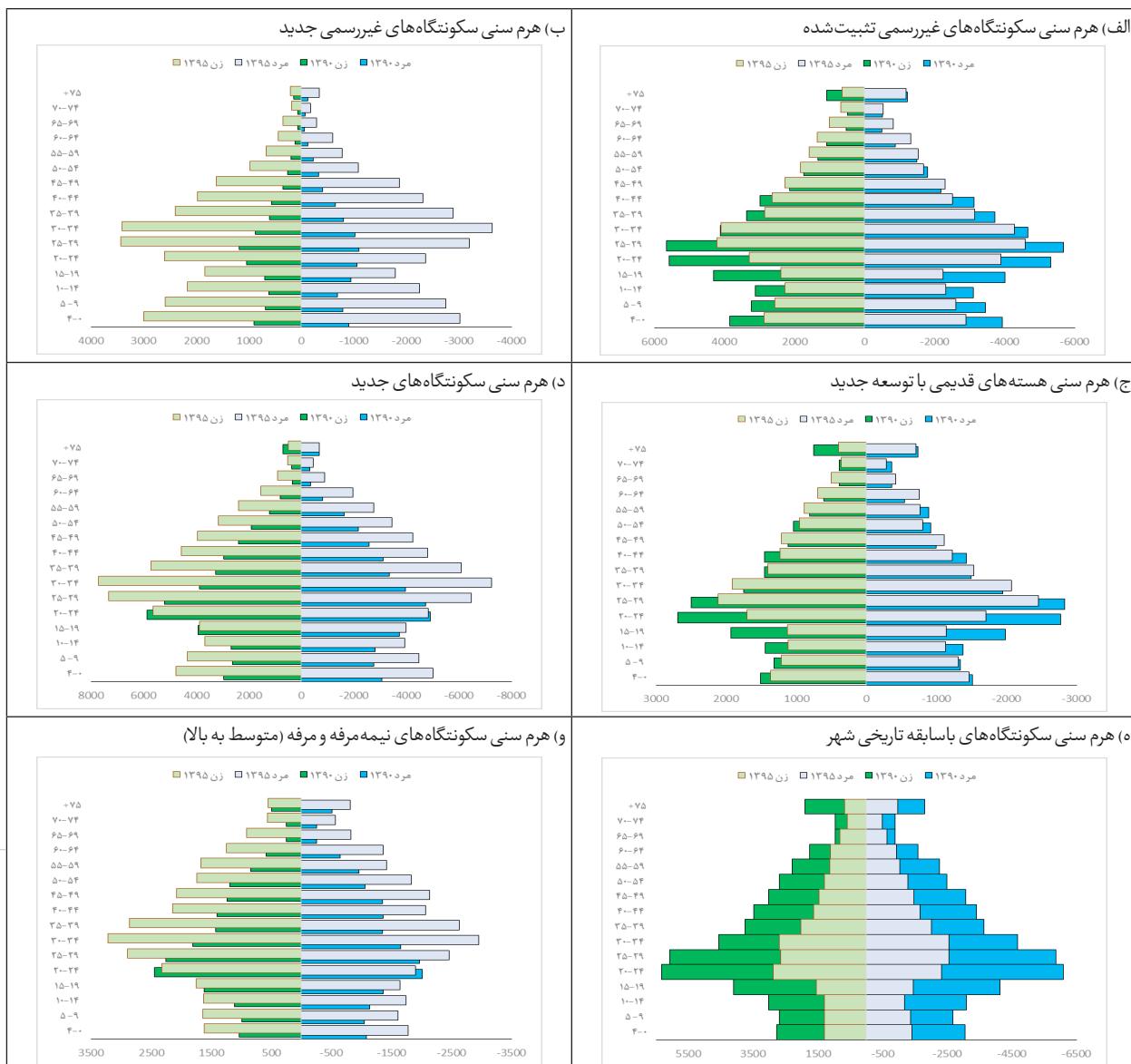
و GIS سازمان یادشده و طبقه‌بندی محله‌های سنتدج به گونه‌های سکونتگاه‌ها برپایه پژوهش‌های نظری و تجربی (نگاه شود به جدول شماره ۱)، ویژگی‌ها و شاخص‌های جمعیتی برای سکونتگاه‌ها و محله‌های شهری به دست آمد و مورد مقایسه قرار گرفت.

برخی از شاخص‌های به کاررفته در این بررسی که نیاز به شناسایی دارند تا بهتر درک شوند، عبارتند از نسبت جنسی کل، شاخص‌های جوانی و سالخوردگی جمعیت، شاخص‌های نرخ شرکت اقتصادی، بار اقتصادی خالص و نسبت‌های اشتغال و بیکاری. نسبت جنسی کل شاخصی است که نشان‌دهنده شمار مردان در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن در کل جمعیت است. شاخص‌های جوانی و سالخوردگی جمعیت به درصد به درصد و نسبت جمعیت زیر ۱۵ سال از کل جمعیت به درصد است. نرخ شرکت اقتصادی گویای نسبت جمعیت فعال به جمعیت ۱۰ سال و بالاتر به درصد است. بار اقتصادی خالص حاصل تفاضل جمعیت شاغل از کل جمعیت و تقسیم آن بر جمعیت شاغل بوده و نشان می‌دهد که هر فرد شاغل علاوه بر خود بایستی تأمین معاش و هزینه‌های زندگی چند نفر دیگر را عهده‌دار گردد. نسبت‌های اشتغال و بیکاری هم نشان‌دهنده شمار جمعیت شاغل و بیکار در مقابل هر ۱۰۰ نفر جمعیت فعال است.

۴. بحث و یافته‌ها

در تصویر شماره ۳، ساختار سنی و جنسی سکونتگاه‌های شهر سنتدج در چارچوب هر ۱۰۰ زن در دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۵ نشان داده شده است. این هرم‌های سنی به طور فشرده گویای سه نکته برجسته هستند. نخست، سکونتگاه‌های جدید و غیررسمی جدید (قسمت‌های ۵ و ۶) در هر دو دوره از ساختار سنی جوان‌تری برخوردارند و با توجه به قاعده پهن‌تری که دارند، رشد بیانده شمرده می‌شوند. به سخن دیگر، در این‌گونه سکونتگاه‌ها شمار و میزان رشد جمعیت به علت تغییرات طبیعی و نیز جریان مهاجرت‌پذیری افزایشی است. دوم، سکونتگاه‌های مرphe و نیمه‌مرphe یا متوسط به بالای شهر (قسمت ۷) از یک ساختار سنی جوان و رشد بیانده برخوردارند، اگرچه از طرفی رو به سالخوردگی هستند و از سوی دیگر افزون بر جریان رشد طبیعی در آنها، گویای مهاجرت‌پذیری نیز هستند. هر ۱۰۰ زن سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت شده (قسمت الف) نیز، کم و بیش همانند با هر سکونتگاه‌های نیمه‌مرphe و مرphe است. اگرچه به نظر می‌رسد که این سکونتگاه‌ها کمتر تحت تأثیر روند مهاجرت هستند و از رشد جمعیتی پایین‌تری برخوردارند و از این‌رو با شتاب بیشتری دگرگونی‌های ساختار سنی و سالخوردگی را تجربه می‌کنند و سوم، هر ۱۰۰ زن سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر و هسته‌های قدیمی با توسعه جدید (قسمت های ۵ و ۶) نشان‌گر ساختار سنی رو به سالخوردگی آنها، رشد منفی جمعیت و به عبارتی، کاهنده بودن آنهاست.

در جدول شماره ۲، شاخص‌های اندازه و رشد جمعیت و ابعادی دیگر از ساختار سنی جمعیت در سکونتگاه‌های شهر سنتدج در بازه ۱۳۸۵-۹۵ هم آمده است. شاخص سالخوردگی جمعیت که در این بررسی روش‌نگر نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر از کل جمعیت است، نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر، هسته‌های قدیمی با

تصویر شماره ۳: هرم سنی سکونتگاه‌های شهرسنندج طی دو دوره ۹۵-۹۰

منبع: پردازش و ترسیم براساس نتایج سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنندج (Statistical Center of Iran, 2011; 2016) در نرم افزار PAS

جدول شماره ۲: شاخص‌های حجم، رشد و ساخت سنی جمعیت در سکونتگاه‌های شهرسنندج

شاخص سالخوردگی جمعیت، سال ۱۳۹۵	شاخص جوانی جمعیت، سال ۱۳۹۵	نسبت جنسی کل جمعیت، سال ۱۳۹۵	میانه سنی کل جمعیت، سال ۱۳۹۵	نرخ رشد سالیانه جمعیت (درصد)، ۱۳۸۵-۹۵	تغییر مطلق سالیانه جمعیت (نفر)، ۱۳۸۵-۹۵	شمار جمعیت (نفر)		سکونتگاه‌ها
						سال ۱۳۹۵	سال ۱۳۸۵	
۶/۵	۲۰/۹	۱۰۲/۸	۲۷/۲	۱/۵	۱۰۵۲	۷۴۶۸۶	۶۴۱۷۰	غیررسمی تثبیت شده
۲/۷	۲۷/۶	۱۰۵/۱	۲۵/۴	۶/۵	۲۶۸۷	۵۷۲۶۹	۳۰۳۹۸	غیررسمی جدید
۷/۲	۲۰/۵	۱۰۲/۶	۲۸/۷	-۲/۹	-۱۲۷۷	۳۷۳۰۶	۵۰۰۷۲	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید
۳/۲	۲۱/۵	۱۰۰/۸	۲۶/۸	۷/۱	۶۰۷۷	۱۲۲۰۶۱	۶۱۲۹۵	جدید
۸/۸	۱۶/۵	۹۴/۴	۳۱/۳	-۷/۳	-۵۳۸۸	۴۷۹۸۱	۱۰۱۸۶۰	باسابقه تاریخی شهر
۷/۵	۱۷/۷	۹۵/۵	۲۸/۷	۴/۴	۲۰۰۳	۵۶۸۱۶	۳۶۷۸۲	نیمه مرفه و مرفة

منبع: پردازش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنندج (Statistical Center of Iran, 2006; 2016)

گفته شده در آغاز این بند با توجه به ستون «نسبت جمعیت متولد همان سکونتگاه» یا «نسبت جمعیت متولد آبادی دیگر از شهرستان سنتنگ» نیز تأیید می شود، زیرا رقم سکونتگاه های غیررسمی جدید در نسبت جمعیت متولد همان سکونتگاه، ۴/۱ درصد است و ارقام نسبت جمعیت متولد آبادی دیگر در سکونتگاه هایی مانند محله های نیمه مرفة و مرفة، باسابقه تاریخی شهر و جدید به ترتیب ۱۵/۷، ۶/۸ و ۱۵/۹ درصد است. به زبان دیگر، بیشتر جمعیت در این سه گونه سکونتگاه متولدان همان سکونتگاه هستند. این ادعاهم با توجه به ستون آخر بیشتر قابل پذیرش است؛ زیرا به ترتیب ۷/۱۶، ۹/۱۲ و ۹/۱۶ درصد از جمعیت آن سکونتگاه ها متولد دیگر سکونتگاه های سنتنگ بوده اند. البته این نکته را بایستی دوباره یادآور شد که سکونتگاه های غیررسمی جدید و سکونتگاه های نیمه مرفة و مرفة بیش از دیگر سکونتگاه هایه عنوان جاذب جمعیت چه جمعیت های وارد شده و چه جمعیت های از پیش موجود ساکن در سنتنگ عمل کرده و می کنند.

پیامدهایی از لحاظ نابرابری در ساختار سنی (سالخوردگی شدید) و همچنین انبوھی و پخشایش فضایی جمعیت در شهر سنتنگ داشته باشد. روی هم رفته، این نتایج نشانگر آن است که رشد اصلی جمعیت شهر بیشتر متمرکز بر مناطق جدید و نیز غیررسمی جدید است.

جدول شماره ۳، برخی از شاخص های مهاجرت در سکونتگاه های شهر سنتنگ را نشان می دهد. داده های این جدول به گونه فشرده گوای مهاجری دیربودن برخی از سکونتگاه های شهر وجود روند مهاجرت های میان سکونتگاه های در برخی دیگر از سکونتگاه هاست. همان گونه که از ستون «نسبت مهاجران وارد شده در سال های ۹۰-۱۳۸۵» برمی آید، رقم این نسبت برای سکونتگاه های غیررسمی جدید و سکونتگاه های نیمه مرفة و مرفة به ترتیب ۵/۳۳ و ۲/۱۱ درصد بوده است؛ به سخن دیگر، این دو گونه سکونتگاه از جایگاه های اصلی پذیرش جمعیت در سنتنگ در سال های ۹۰-۱۳۸۵ بوده اند. در حالی که رقم نسبت یاد شده برای سکونتگاه هایی مانند مناطق غیررسمی تثبیت شده یا هسته های قدیمی با توسعه جدید به ترتیب ۶/۳ و ۷/۴ درصد است. سخن

جدول شماره ۳: شاخص های مهاجرت در سکونتگاه های شهر سنتنگ، سال ۱۳۹۰*

سکونتگاه ها	مهاجران وارد شده (نفر)	نسبت مهاجران وارد شده در سال های ۹۰-۱۳۸۵ (درصد)	نسبت جمعیت متولد همان سکونتگاه (درصد)	نسبت جمعیت متولد آبادی دیگر (درصد)	نسبت جمعیت متولد	نسبت جمعیت متولد سکونتگاه دیگر (درصد)
غیررسمی تثبیت شده	۳۰۰۳	۳/۶	۶۲/۵	۳۰/۳	۳/۶	۳/۶
غیررسمی جدید	۷۷۵۴	۳۳/۵	۴۱/۴	۲۵/۱	.۰/۰	.۰/۰
هسته های قدیمی با توسعه جدید	۱۹۸۵	۴/۷	۶۲/۹	۲۳/۹	۷/۵	۷/۵
جدید	۷۱۴۶	۸/۷	۶۲/۳	۱۵/۹	۱۲/۱	۱۲/۱
باسابقه تاریخی شهر	۷۹۴۳	۷/۹	۶۷/۳	۱۵/۷	۹/۱	۹/۱
نیمه مرفة و مرفة	۴۱۰	۱۱/۲	۶۵/۳	۶/۸	۱۶/۷	۱۶/۷

آمار منتشر شده مربوط به مهاجرت در نتایج سرشماری بلوک های آماری صرف همین موارد بوده است.

منبع: پردازش براساس نتایج سرشماری نفووس و مسکن شهرستان سنتنگ (Statistical Center of Iran, 2006; 2011)

سااختار سنی جوان و مهاجری دیری سکونتگاه های جدید و غیررسمی جدید، میانگین بعده خانوار در آن مناطق به نسبت بزرگتر است. دوم، در سکونتگاه های غیررسمی به ویژه جدید به دلایلی همچون حجم بالای خانوار، متراژ پاییز و احداث های مسکونی و ... تراکم نفر در اتاق به نسبت بزرگتر از دیگر سکونتگاه هاست. همچنین، در حالی که نسبت احداث های مسکونی با دوام در سکونتگاه های نیمه مرفة / مرفة و جدید به ترتیب ۸/۸ و ۹/۶ درصد بوده، نسبت های متناظر برای هسته های قدیمی شهر و سکونتگاه های غیررسمی تثبیت شده به ترتیب ۵/۵ و ۵/۵ و ۶/۹ درصد است.

جدول شماره ۵، شاخص های دیگری از وضعیت احداث های مسکونی، نوع سکونت خانوارها و درصد خانوارهای مستأجر در سکونتگاه های سنتنگ را در سال ۱۳۹۵ نشان می دهد. در حالی که در هسته های قدیمی و سکونتگاه های غیررسمی جدید و تثبیت شده به ترتیب ۴/۶ و ۴/۶ درصد از احداث های مسکونی دارای مساحت ۸۰ مترمربع و کمتر بوده اند، این نسبت در سکونتگاه های نیمه مرفة و مرفة، جدید و باسابقه تاریخی شهر به ترتیب ۲/۱، ۲/۱ و ۹/۶ درصد است. در مقابل، درصد واحد های مسکونی با مساحت ۱۵۱ مترمربع و بیشتر در سه دسته از سکونتگاه اخیر به ترتیب ۵/۴، ۵/۱ و ۸/۹ درصد است.

در جدول شماره ۴، شاخص های تراکم جمعیت، بعده خانوار و نسبت واحد های مسکونی با دوام مرتبط با سال ۱۳۹۵ در سکونتگاه های مختلف سنتنگ آمده است. با توجه به اطلاعات این جدول می توان وضعیت نسبتاً نامناسب شاخص های تراکم در برخی از سکونتگاه های سنتنگ را دریافت. اگرچه تراکم جمعیت به طور کلی در سنتنگ بالاست - مطابق با نتایج سالنامه آماری استان در سال ۱۳۹۵، مقدار تراکم نسبی در این شهر حدود ۱۳۸ نفر در هر کیلومتر مربع است (سالنامه آماری استان کردستان، ۱۳۹۷). اما این شاخص بر حسب نوع سکونتگاه متفاوت است و هسته های قدیمی به ویژه با رقم ۳۱۸ نفر در هکتار تراکم بالایی دارند. این در حالی است که سکونتگاه یاد شده از مساحت نسبتاً کمتری هم ۴/۱ هکتار (۱۷/۱ هکتار) برخوردار است. در آن سو، سکونتگاه های جدید و سکونتگاه های باسابقه تاریخی شهر از مساحت بیشتر (به ترتیب ۱/۱۳۷ و ۱/۱۳۷ هکتار) و اما شاخص به نسبت کمتر تراکم جمعیتی (به ترتیب ۳/۱۲۷ و ۳/۱۴۱ نفر در هکتار) برخوردارند. دلالت سیاستی این نتایج، توزیع نامناسب جمعیت در سکونتگاه ها و محله های مختلف شهر سنتنگ است و بایستی در برنامه ریزی ها به این مسئله مهم توجه به عمل آید. از دیگر نتایج قابل توجه در جدول شماره ۴، میانگین بعده خانوار و تراکم نفر در اتاق است؛ نخست، نظر به

جدول شماره ۴: شاخص‌های تراکم جمعیت، بُعد خانوار و نسبت واحدهای مسکونی با دوام در سکونتگاه‌های شهر سنتنچ، سال ۱۳۹۵

نسبت واحدهای مسکونی با دوام [*] (درصد)	تراکم نفردر اتاق	میانگین بُعد خانوار	تراکم جمعیتی (نفردر هکتار)	مساحت (هکتار)	سکونتگاه‌ها
۶۷/۹	۱/۳۴	۲/۲۸	۲۴۵/۵	۳۱۷/۱	غیررسمی تثبیت شده
۹۰/۷	۱/۵۴	۳/۳۱	۱۸۲/۴	۳۱۴/۰	غیررسمی جدید
۵۵/۵	۱/۳۷	۳/۱۶	۳۱۷/۸	۱۱۷/۴	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید
۹۱/۶	۱/۳۰	۳/۲۷	۱۴۱/۳	۸۶۳/۶	جدید
۷۴/۴	۱/۱۸	۳/۲۴	۱۷۷/۹	۳۷۵/۱	باسابقه تاریخی شهر
۹۵/۸	۱/۰۷	۳/۱۰	۲۲۳/۵	۲۵۴/۲	نیمه مرفه و مرفة

منبع: پردازش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنتنچ (2016)

^{*} معیار واحدهای مسکونی با دوام: سازه‌های اسکلت بتنی، فلزی یا آجر و آهن است.

باسابقه تاریخی شهر پایین‌تر (۳۶/۸ درصد) از دیگر مناطق بوده و این موضوع مسلماً بارتباط با ساختار سنی جمعیت جوان‌تر و سالخورده‌تر این دو سکونتگاه نیست. شاخص‌های اشتغال و بیکاری هم نشان می‌دهند که هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر بهتر ترتیب از پایین‌ترین نسبت اشتغال و در اوقات بالاترین نسبت بیکاری و سکونتگاه‌های غیررسمی تثبیت شده و سکونتگاه‌های جدید از بالاترین نسبت اشتغال و یا پایین‌ترین نسبت بیکاری برخوردار بوده‌اند. یکی دیگر از شاخص‌های مورد بررسی، بار اقتصادی یا بار تکلف خالص است. این شاخص حاصل تفاضل جمعیت شاغل از کل جمعیت و تقسیم آن بر جمعیت شاغل است (Sam Aram & Ebrahim Najafabadi, 2014: 132) و نشان می‌دهد که هر فرد شاغل علاوه بر خود بایستی تأمین معاش و هزینه‌های زندگی چند نفر دیگر را عهده‌دار گردد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی به‌علت بالا بودن نرخ بیکاری و گاهی ساختار سالخورده‌تر جمعیت، بار اقتصادی خالص بالاتر از دیگر نقاط (۲/۹) و اما در سکونتگاه‌های غیررسمی تثبیت شده و نسبتاً مرفة و مرفة پایین‌تر (۲/۵) بوده است.

در مجموع، این اطلاعات و نتایج جدول شماره ۴، گویای وجود یک وضعیت نابرابر در زمینه شاخص‌های تراکم، کیفیت و دوام واحدهای مسکونی در بین سکونتگاه‌های شهر سنتنچ است که جلوه‌هایی از فقر شهری در برخی از مناطق و محله‌های حاشیه، خودرو و فرسوده را بازمایی می‌کند. در جدول شماره ۵ همچنین، نتایج مربوط به درصد خانوارهای دارای سکونت آپارتمانی از طرفی غلبه این نوع سکونت در مناطق نیمه مرفة و مرفة و سکونتگاه‌های جدید و غلبه واحدهای سکونتی از نوع ولایی و گاهی فاقد معیارها و استانداردهای شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی را نشان می‌دهند. از طرف دیگر، نتایج مربوط به نسبت خانوارهای مستأجرنشان می‌دهد که در تمام سکونتگاه‌های مورد بررسی تقریباً نسبت برابری از خانوارها (از ۷/۳۶ تا ۱/۴۴ درصد) به صورت اجاره‌نشین هستند.

در جدول شماره ۶، شاخص‌های فعالیت، اشتغال و بیکاری مربوط به جمعیت در سکونتگاه‌های شهر سنتنچ آمده است. نرخ و یا بهتر است بگوییم نسبت مشارکت اقتصادی نشان می‌دهد که چند درصد از جمعیت در سن کار، فعال یعنی شاغل و یا بیکار هستند. این نسبت در سکونتگاه‌های غیررسمی جدید بالاتر (۱/۴۲ درصد) و در سکونتگاه‌های

جدول شماره ۵: مترادف واحدهای مسکونی، درصد خانوارهای دارای سکونت آپارتمانی و درصد خانوارهای مستأجر در سکونتگاه‌های شهر سنتنچ، سال ۱۳۹۵

درصد خانوارهای مستأجر	درصد خانوارهای از نوع سکونت آپارتمانی	درصد واحدهای مسکونی با مساحت ۱۵۱ مترمربع و بیشتر	درصد واحدهای مسکونی با مساحت ۸۰ مترمربع و کمتر	سکونتگاه‌ها
۳۹/۴	۲۷/۲	۲/۸	۶۷/۱	غیررسمی تثبیت شده
۴۰/۵	۳۰/۲	۱/۴	۶۴/۳	غیررسمی جدید
۴۱/۵	۱۸/۷	۴/۳	۶۶/۴	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید
۴۴/۱	۷۲/۲	۵/۴	۳۱/۰	جدید
۳۸/۷	۳۹/۴	۹/۸	۴۶/۹	باسابقه تاریخی شهر
۳۶/۷	۶۴/۳	۱۵/۰	۲۱/۲	نیمه مرفة و مرفة

منبع: پردازش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنتنچ (2016)

جدول شماره ۶: شاخص‌های فعالیت، اشتغال و بیکاری در سکونتگاه‌های شهر سنتنچ، سال ۱۳۹۰

نسبت بیکاری (درصد)	نسبت اشتغال (درصد)	بار اقتصادی خالص (نفر)	نرخ مشارکت اقتصادی (درصد)	سکونتگاه‌ها
۱۷/۹	۸۲/۱	۲/۵	۳۸/۶	غیررسمی تثبیت شده
۱۹/۲	۸۰/۸	۲/۷	۴۲/۱	غیررسمی جدید
۲۳/۸	۷۶/۲	۲/۹	۳۸/۳	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید
۱۸/۰	۸۲/۰	۲/۷	۳۸/۴	جدید
۲۱/۵	۷۸/۵	۲/۹	۳۶/۸	باسابقه تاریخی شهر
۱۸/۸	۸۱/۲	۲/۵	۳۹/۴	نیمه مرفة و مرفة

منبع: پردازش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنتنچ (2011)

آمار و داده‌های مربوط به فعالیت، اشتغال و بیکاری سال ۱۳۹۵ در بلوک‌های آماری قابل دسترس نبوده است.

از نیروی شاغل در این سکونتگاه‌ها (به طور متوسط حدود ۳۲ درصد) را نیز کارگران ساده تشکیل داده‌اند. در مقابل در سکونتگاه‌های جدید، سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر و نیز مناطق نیمه‌مرفه و مرفه درصد قابل توجهی از جمعیت شاغل در گروه مقامات عالیرتبه، متخصصان، دستیاران، کارمندان و کارکنان خدماتی قرار داشته‌اند و از ۵۲/۸ تا ۶۶/۷ درصد کل اشتغال متغیر بوده است. این نتایج نکته دیگری را بازنمایی می‌کنند و آن این که در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های غیررسمی سنندج، بیشتر از نیمی از اشتغال نیروی کار به صورت خودکار فرمایی، مستقل و در قالب تعاقنی و یا فامیلی بدون مزد است. اما در سه سکونتگاه دیگر نسبت قابل توجهی از اشتغال نیروی کار حقوق‌بخش خصوصی و به‌ویژه بخش عمومی است.

در جدول شماره ۷، جزئیات بیشتری از وضعیت اشتغال نیروی کار در سکونتگاه‌های مورد بررسی در سال ۱۳۹۰ آمده است. به طور خلاصه، نتایج مندرج در آن گویای یک وضعیت متفاوت و شاید بتوان گفت نابرابر در این زمینه است. اول از همه، در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های غیررسمی در مقایسه با دیگر سکونتگاه‌ها درصد قابل توجهی از نیروی کار در بخش صنعت شاغل هستند، حال آن که در سکونتگاه‌های جدید، باسابقه تاریخی و مرفه شهر، بخش عمده‌ای از نیروی کار در بخش خدمات اشتغال دارند. دوم، مطابق با اشتغال جمعیت در بخش‌های سه‌گانه اقتصاد، همچون نتیجه قبلی در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های غیررسمی نسبت اشتغال در گروه‌های عمده صنعتگران، رانندگان و پیشه‌وران قابل توجه و حدود ۴۰ درصد از اشتغال را به خود اختصاص داده‌اند. البته نسبت قابل توجهی

جدول شماره ۷: نسبت اشتغال در بخش‌های عمده فعالیت و گروه‌های شغلی در سکونتگاه‌های شهر سنندج، سال ۱۳۹۰*

کارگران ساده	صنعتگران و رانندگان	درصد اشتغال در گروه‌های عمده شغلی		درصد اشتغال در بخش‌های فعالیت			سکونتگاه‌ها
		مقامات عالیرتبه، کارمندان و کارکنان خدماتی	خدمات	صنعت	کشاورزی		
۳۲/۶	۳۷/۱	۷/۲	۲۳/۱	۵۹/۵	۳۳/۳	۷/۲	غیررسمی ثبت‌شده
۳۲/۶	۴۰/۱	۷/۴	۲۰/۹	۶۴/۹	۲۸/۷	۷/۴	غیررسمی جدید
۳۰/۳	۴۰/۴	۵/۱	۲۴/۲	۵۳/۴	۴۱/۵	۵/۱	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید
۱۶/۲	۲۵/۸	۵/۲	۵۲/۸	۷۲/۵	۲۲/۳	۵/۲	جدید
۱۶/۵	۲۵/۱	۴/۹	۵۳/۵	۷۱/۶	۲۳/۵	۴/۹	باسابقه تاریخی شهر
۷/۰	۲۱/۸	۴/۵	۶۶/۷	۷۶/۳	۱۹/۲	۴/۵	نیمه‌مرفه و مرفه

منبع: برداش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنندج (Statistical Center of Iran, 2011). آمار و داده‌های اشتغال به تفکیک بخش‌های فعالیت در سال ۱۳۹۵ در بلوک‌های آماری قابل دسترس نبوده است.

دارد؛ در حالی که درصد اشتغال به تحصیل در سکونتگاه‌های نسبتاً مرفه و مرفه، جدید و سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر حدود ۳۳ تا ۳۴ درصد است، این نسبت در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های غیررسمی بین ۲۶ تا ۲۹ درصد است. همچنین، در سال ۱۳۹۰ در حالی که نسبت دارندگان تحصیلات عالی در مناطق نیمه‌مرفه و مرفه ۵۰/۵ درصد و یا در سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر حدود ۵۰/۷ درصد است، این نسبت در سکونتگاه‌های غیررسمی جدید ۱۳ و در سکونتگاه‌های غیررسمی ثبت‌شده ۱۸/۲ درصد بوده است. به‌طور خلاصه، این نتایج هم تفاوت و وجود نابرابری در شاخص‌های تحصیلات به عنوان یکی از عناصر و مؤلفه‌های اصلی سرمایه فرهنگی ساکنان محله‌های مختلف شهر سنندج را نشان می‌دهند.

در نهایت، در جدول شماره ۸ برخی از شاخص‌های سواد و تحصیلات برای جمعیت ساکن در سکونتگاه‌های شهر سنندج آمده است. طبق نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ استان، نسبت باسواندی جمعیت شش ساله و بیشتر در کل استان ۸۱/۵ درصد و در شهرستان سنندج ۸۴/۹ درصد است (Statistical Yearbook of Kurdistan Province, 2018). مقایسه درصد باسواندی مندرج در جدول که مربوط به سال ۱۳۹۵ است، نشان می‌دهد که به‌طور کلی نرخ باسواندی جمعیت در سکونتگاه‌های سنندج بالاست؛ اگرچه تفاوت‌هایی جزئی نیز دارند. به عنوان مثال این نسبت در سکونتگاه‌های مرفه ۹۳/۲ و در هسته‌های قدیمی با توسعه جدید ۷۹/۲ درصد است. در دو شاخص بعدی، تفاوت‌های قابل توجهی میان سکونتگاه‌ها وجود

جدول شماره ۸: شاخص‌های سواد و تحصیلات در سکونتگاه‌های شهر سنندج، سال‌های ۹۵-۹۰*

درصد تحصیلات عالی در جمعیت شش ساله و بیشتر، سال ۱۳۹۰*	درصد اشتغال به تحصیل، سال ۱۳۹۵		درصد باسواندی، سال ۱۳۹۵	درصد باسواندی، سال ۱۳۹۵	سکونتگاه‌ها
	درصد اشتغال به تحصیل	سال			
۱۸/۲	۲۹/۰	۸۰/۸	غیررسمی ثبت‌شده		
۱۳/۰	۲۹/۴	۸۴/۵	غیررسمی جدید		
۲۲/۴	۲۶/۳	۷۹/۲	هسته‌های قدیمی با توسعه جدید		
۴۶/۵	۳۳/۵	۹۲/۰	جدید		
۴۹/۷	۳۲/۸	۸۱/۴	باسابقه تاریخی شهر		
۷۷/۵	۳۴/۰	۹۳/۲	نیمه‌مرفه و مرفه		

منبع: برداش براساس سرشماری نفوس و مسکن شهرستان سنندج (Statistical Center of Iran, 2011; 2016). آمار و داده‌های تحصیلات عالی در جمعیت شش ساله و بیشتر در بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۵ قابل دسترس نبوده است.

دستاوردهای این نوشتار و با رهنمود از پژوهش‌های پیشین، بخش فراوانی از محله‌های سندج در زمینه سکونتگاه‌های غیررسمی (مناطق حاشیه، بدون استانداردهای بایسته برای زندگی متعارف شهری و فقیرنشین) قرار می‌گیرند که یا «تشییت شده» هستند، یعنی در یک فرایند تاریخی و درگذر زمان شکل‌گرفته‌اند و یا به گونه خودرو «بهتارگی» شکل گرفته و به شهر ملحق می‌شوند که روی هم رفته ۲۹/۵ درصد از همه جمعیت سندج را دربر گرفته‌اند. برخی دیگر از محله‌ها در گویه‌ای با عنوان «هسته‌های قدیمی با توسعه جدید» قرار می‌گیرند که بسیاری از ویژگی‌های سکونتگاه‌های سنتی نخست و دوم را دارند و ۴/۱ درصد از کل جمعیت سندج را تشکیل می‌دهند. گونه‌ای دیگر از سکونتگاه‌ها، «هسته‌های باسابقه تاریخی شهر» هستند که گرچه از دید فضایی از مناطق حاشیه و نواحی منفصل شهر به شمار نمی‌روند، اما با توجه به وجود بافت‌های فرسوده، تراکم شدید جمعیت، نبود استانداردهای مسکونی و نبود معیارها و زیرساخت‌های متعارف و بایسته شهری نوین در بیشتر بخش‌ها، می‌توان آنها را آمیزه‌ای از سکونتگاه‌های تاریخی، قدیمی با توسعه جدید و حتی دارای ویژگی‌های محله‌ای غیررسمی انگاشت که روی هم رفته ۲۶/۹ درصد از جمعیت شهر را در بر گرفته‌اند. با این شرایط می‌توان در مجموع بیش از ۵۰ درصد جمعیت سندج را ساکن در محله‌های حاشیه، سکونتگاه‌های غیررسمی، بافت‌های فرسوده و نابسامان و بدون معیارهای در خور برای زندگی شهری دانست. در کنار آنها، از دو سنتی از محله‌ها در سندج می‌توان سخن گفت که همواره در سلسله مراتب نظام زندگی شهری، از جایگاه اجتماعی‌اقتصادی بالاتر از متوسط برخوردار بوده و دارای معیارها و زیرساخت‌های مناسب شهری هستند. این محله‌ها با مقوله «سکونتگاه‌های نیمه‌مرفه و مرفة» نام گرفته و همراه با بخشی از جمعیت ساکن در محله‌های باسابقه تاریخی شهر، حدود ۲۷/۸ درصد از جمعیت را در خود جا داده‌اند و با می‌توان از محله‌هایی سخن گفت که در جایگاه متوسط اجتماعی‌اقتصادی شهری قرار می‌گیرند و عمدتاً به لحاظ تاریک در معماری شهری و ساخت و سازهای نو در آنها در مقوله «سکونتگاه‌های جدید» قرار می‌گیرند و حدود ۲۲ درصد از کل جمعیت را در بر گرفته‌اند.

با اذعان به این که از یک طرف، انسان محور توسعه است و برنامه‌ریزی در زمینه‌های مختلف اقتصادی اجتماعی به ویژه در دنیای شهری شده امروزی مستلزم شناخت ویژگی‌های جمعیتی جامعه است و از طرف دیگر، گسترش طبیعی، مهاجرت‌های روستا-شهری و شهرنشینی همچون رشد طبیعی، مهاجرت‌های روزتاشهری و شهرنشینی شتابان در بردارنده مشکلات و مسائلی است که پایداری شهرها را تهدید می‌کند. در این مطالعه علاوه بر سنتی شناسی سکونتگاه‌های شهر سندج، ویژگی‌ها و شاخص‌های حجم، ترکیب، توزیع و ساختار جمعیتی آنها به صورت مقایسه‌ای مورد توصیف و تحلیل قرار گرفت. مطالعه حاضر وجود ویژگی‌ها و شاخص‌های جمعیتی ناهمسان در سکونتگاه‌های شهر سندج را می‌یابیم ساخته و اگرچه نمی‌توان از الگویی مشخص یا ثابت در زمینه فرایندهای جمعیتی بر حسب مناطق سخن گفت، اما به طور کلی برخی از سکونتگاه‌ها با داشتن مشخصه‌هایی ضعیف‌تر در زمینه سکونت و واحدهای مسکونی، فعالیت و اشتغال و تحصیلات هم از ظرفیت آسیب‌پذیری بیشتری برخوردارند و هم

۵. نتیجه‌گیری

سندج به دلایلی همچون اثرباری از روند توسعه نامتوازن کشور و استان کردستان، رشد طبیعی جمعیت، مهاجرت‌های شتابان روستا-شهری، تمرکزگرایی در مهاجرت و رشد شتابان جمعیت شهری در بستر گذار جمعیتی، آن‌گونه که برخی نیز بازگو می‌کنند، از لحاظ ساختاری و فضایی، «در تصرف سکونتگاه‌های غیررسمی» قرار گرفته است (Eghbali & Rahimi, 2010). این ساختار افزون بر بازنمایی انبوهی، توزیع نامناسب فضایی، روند شهرنشینی بدون توسعه و فقر و محرومیت، بازنمای ویژگی‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جمعیتی نیز هست. شناخت این ویژگی‌ها بسیار برجسته است زیرا آن طور که دستاوردهای بررسی نشان داده، جریانات جمعیتی در برخی از محله‌ها و سکونتگاه‌ها با قوت بیشتری فعال هستند و این پدیده ممکن است نابرابری‌های جدید بیافریند و بر فقر شهری بیفزاید. با شهری شدن روزافزون و متعاقباً، شکل‌گیری و گسترش نخست شهری- که سندج نمونه بارز آن در استان کردستان است- و نیز مسائلی از قبیل برنامه‌ریزی، توسعه و رفاه، به داده‌های جمعیتی و تحلیل‌های جمعیتی بیشتری به ویژه در سطح محله‌های شهری نیاز است. این نه تنها به خاطر شناخت دقیق مکان و ساکنان آن است، بلکه به این خاطرنیز هست که بسیاری از نظریه‌های مبین شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی، اهمیت عوامل اجتماعی، اقتصادی و جمعیتی را برای رشد سکونتگاه‌های غیررسمی می‌پذیرند. به عنوان مثال، مطابق با انگاره‌های نظریه وابستگی و تأکید آن بر ناتوانی و آسیب‌پذیری اقتصادی و یا نظریه نبود تعادل در عرضه و تقاضا (مثلاً در رابطه با جمعیت و مسکن)، یکی از برجسته‌ترین دشواری‌های مسکن، کمبود مسکن ارزان قیمت برای تهییدستان شهری است. این تهییدستان شهری بیشتر مهاجران روستاشهری هستند که توانایی به دست آوردن زمین ارزان برای داشتن خانه را ندارند. این در حالی است که مسکن رسمی بسته به دستمزد، هم گران است و هم غیرقابل تحقق. بنابراین، بیشتر خانوارهای کم‌درآمد ناگزیر زیستگاه خود را در مناطق غیررسمی یافته‌اند. بدین‌سان، ازان‌جاکه برنامه‌ها و مقررات مسکن پاسخگوی نیاز مسکن ساکنان تهییدستان شهری نیست، خانه‌های بدون استاندارد بایسته برای زندگی رشد می‌کنند. در دیگر موارد هم این‌گونه است؛ به سخن دیگر، آن بخش رانده شده جمعیت ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی در زمینه مسکن، از دیگر ابعاد جمعیتی همچون آموزش، تحصیلات، فعالیت و ... نیز به انزوا رانده می‌شوند و این‌گونه است که شهرنشینی بر چرخه‌ای باطل و مداری بدون توسعه می‌چرخد.

سندج با جمعیتی نزدیک ۱۴ هزار نفر در سال ۱۳۹۵ به تنهایی حدود ۲۶ درصد از کل جمعیت استان کردستان را در خود جا داده است. در این شهر فرایندهای جمعیتی به شدت در جریان است و به دلایلی همچون رشد طبیعی و به ویژه مهاجرت و پیوست گستره‌های تازه به شهر، جمعیت روندی فرازینده دارد؛ به طوری که در فاصله پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ بیش از ۱۰ درصد افزایش نسبی را تجربه کرده و نیز، با آهنگ رشد ۲/۲ درصد در سال روبه رو است. این فرایندهای در جریان همراه با فرگشت تاریخی شهر، به گسترش جمعیتی، فضایی و کالبدی نامتوازن شهر و در نتیجه محله‌ها و مناطق مختلف شهر انجامیده است. برپایه

و دیگر بررسی‌ها رشد چشمگیر جمعیت و افزایش سهم سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه و کاهش سهم جمعیت بافت‌های مرکزی و تاریخی از کل جمعیت شهر را نشان می‌دهد. ازین رو باید گفت که روند افزایش جمعیت در سکونتگاه‌های غیررسمی برای آینده سندگ دستکم از دید محیطی، کالبدی و استقرار هیچ فراخور نیست، زیرا این چالش در صورت ادامه به‌راحتی معادلات جمعیتی شهر را بر هم می‌زند. همچنین در صورت ادامه نرخ رشد فعلی، در ۱۰ سال آینده سکونتگاه‌های رسمی و معمول شهر سندگ کاهش و جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی تازه و نیز سکونتگاه‌های جدیدتر به شدت افزایش می‌یابد.

بنابراین، برای جلوگیری از افزایش شتابان جمعیت در این سکونتگاه‌ها و پیشگیری از پیدایش شدن پُرسمان‌های پیچیده‌تر شهری، نیازمند سیاست‌های توسعه پایدار هم‌زمان شهر و منطقه هستیم. همچنین، با توجه به انگیزه و درون‌مایه بررسی، راهبرد سیاستی مقاله آن است که در تدوین و پیشبرد یک رویکرد فراگیر برای برنامه‌ریزی و مدیریت مبتنی بر بهسازی و بازآفرینی این سکونتگاه‌ها، توجه بیشتر به ویژگی‌های جمعیتی همچون ترکیب سنی و جنسی، توزیع مکانی و تراکم، همچنین تحولات و ابعاد جمعیتی آنها (مهاجرت، باروری و مرگ‌ومیر) در توسعه شهری بایسته و بنیادی است. روشن است که در مطالعات بعدی توجه به روند و با گستره زمانی بیشتر بر اساس ویژگی‌های فرهنگی ضروری است که مستلزم وجود داده‌ها و اطلاعات جمعیتی مبتنی بر مکان و با رویکرد محله‌محور است.

قدرتانی

نگارندگان از معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کردستان به دلیل در اختیار نهادن اطلاعات موجود مرتبط با سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهر سندگ به تفکیک محله‌های شهر قدردانی می‌کنند.

می‌توانند زمینه‌ساز بروز مسائل شهری و در واقع پاشنه آشیلی برای مدیریت شهری باشند. طبق نتایج، بخش عظیمی از تحولات جمعیتی شهر سندگ شامل حجم، آهنگ رشد جمعیت و مهاجرت پذیری در سکونتگاه‌های غیررسمی به‌ویژه از سinx جدید آن صورت می‌گیرد. البته مناطق جدید و مرغنه‌نشین نیز به نوعی از قطب‌های جاذب جمعیت محسوب می‌شوند. همچنین، سکونتگاه‌های غیررسمی از نظر ساختار سنتی جوان‌ترند، دارای خانوارهای پُر جمعیت‌تر، با واحدهای مسکونی دارای متراژ پایین تر و تراکم بالاتر نفر در اتاق و نیز نسبت بالاتر واردگاه‌های

بی‌دوم مسکونی هستند که همگی قرار داشتن این بخش از جمعیت شهر در فقر و ناتوانی اقتصادی و به زبان دیگر، مغفول ماندن آنان در بهره‌مندی از چرخه بسامان حیات اقتصادی و اجتماعی زندگی شهری را نشان می‌دهند. یکی از شواهد این مدعای آن است که این سکونتگاه‌ها به علت ساختار جوان‌تر خود از نرخ مشارکت اقتصادی بالاتر، اشتغال بالاتر و در نتیجه بیکاری پایین‌تری به نسبت دیگر سکونتگاه‌ها برخوردارند، اما واقعیت آن است که نیروی کاراین مناطق به واسطه ضعف سرمایه‌های اقتصادی، فرهنگی و آموزشی، نه تنها در لایه‌های بالای مدیریتی و نیز مدیریت امور زندگی محله‌های خود مشارکتی ندارند، بلکه بیشتر در مشاغل کارگری، موقعت و غیررسمی مانند دستفروشی و سایر مشاغل فاقد چشم‌انداز مطمئن به صورت خودکار فرمایی، مستقل و یا فamilی بدون مزد فعالیت می‌کنند. دیگر آن که، اگرچه اطلاعاتی در این خصوص ارائه نشده است، اما به نظر می‌رسد میزان ترک تحصیل در مقاطع عالی برای آنها کمتر فراهم باشد. امکان ادامه تحصیلات در ساکنان این مناطق بیشتر و

به عنوان مثال، طبق نتایج در حالی که نسبت دارندگان تحصیلات عالی در سکونتگاه‌های مرغه ۷۷/۵ درصد بوده است، این نسبت در سکونتگاه‌های غیررسمی به‌سختی به ۱۸ درصد می‌رسد. البته این را هم باید یادآور شد که مسائل جمعیتی مبتلا به سکونتگاه‌های شهر سندگ تنها ویژه محله‌های غیررسمی نیست و همان طور که گفته شد، الگوی ناهمسان از مسائل در همه آنها دیده می‌شود. به عنوان مثال، محله‌های واقع در هسته‌های قدیمی و سکونتگاه‌های باسابقه تاریخی شهر بر عکس سکونتگاه‌های غیررسمی، با تراکم و فشردگی فضایی (نسبی) بیشتری مواجهند، دارای رشد جمعیتی منفی هستند، ساختار سنی آنها سالخورد و احتمالاً با سالخوردگی بیشتر برای زنان مواجهند و نیز به علت بالا بودن نرخ بیکاری و گاهی ساختار سالخورد است. جمعیت در آنها، با را اقتصادی نیز بالاتر است.

در پایان با اشاره به پیچیدگی و گوناگونی مسائل جمعیتی محله‌ها و سکونتگاه‌های سندگ، بایستی یک نکته مهم دیگر را مورد توجه قرار داد و آن این که در معادلات جمعیتی، توجه تنها به اندازه جمعیت کافی نیست، چه بسا موضوع بر جسته‌تر، توجه به آهنگ رشد جمعیت است. با توجه به آهنگ رشد جمعیت سکونتگاه‌های سندگ (جدول شماره ۲)، به نظر می‌رسد هم‌زمان با گسترش برخی سکونتگاه‌ها، در آینده سکونتگاه‌های غیررسمی (از گونه غیرمجاز، غیرقانونی و زورآبادها) در ابعادی کم‌ویش وسیع گسترش یابند. یک براورد ساده بر پایه پیش‌بینی ریاضی جمعیت نشان می‌دهد که در صورت ادامه آهنگ رشد کنونی سکونتگاه‌های غیررسمی جدید، سهم آنها از ۱۴ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۵۱ درصد در سال ۱۴۰۵ خواهد رسید. بنابراین، این براورد

References:

- Arriaga, E. E. (1999). Ravesch-ha-ye Tahsil-e Jamiaat [Population analysis with microcomputers]. (Translated by Farogh Amin Mozafari). Tabriz: Ahrar. [in Persian]
- Chen, N., Valente, P., & Zlotnik, H. (1998). What do we know about recent trends in urbanization, in Richard E. Bilsborrow (ed.), Migration, Urbanization, and Development: New Directions and Issues, pp. 110-147, Netherlands: Springer.
- De Soto, H. (1989). The other path: The invisible revolution in the Third World, New York: HarperCollins.
- De Vries, J. (1990). Problems in the measurement, description, and analysis of historical urbanization, in A. van der Woude, A. Hayami, J. De Vries (eds.), Urbanization in History: A Process of Dynamic Interactions, pp. 43-60, Oxford: Clarendon Press.
- Divyani, K. (2011). An ontology of slum for image-based classification, Computers, Environment and Urban Systems, 36(2): 154-163.
- Dyson, T. (2019). Jamiaat va Tawse-e (Gozar-e Jamiaat-shenakhti) [Population and Development (Demographic transition)]. (Translated by Tavakol Aghayari-Hir and Sajad Mesgarzadeh). Tabriz: University of Tabriz. [in Persian]
- Eghbali, N., & Rahimi, M. (2010). Sakhtar-e shahri-e Sanandaj dar tasarof-e sokonatgah-ha-ye ghair-e rasmi [Urban structure of Sanandaj in the occupation of informal settlements]. Joghrafia-ye Ensani, 2(4), 57-72. [in Persian]
- Hataminejad, H., & Hosseinoghi, J. (2009). Barresi-e tatbighi-e barkhi shahri-e dar sokonatgah-ha-ye ghair-e rasmi atraf-e kalansahr-e Tehran (Motale-a-ye moredi-e: Hesar Amir va Shahrak-e Enghelab) [Comparative study of social, economic and cultural indices in informal settlements around Tehran metropolitan (Case study: Hesar Amir and Shahrak-e Enghelab)]. Tahghighat-e Karbordi-e Olom-e Joghrafiae, 9(12), 7-29. [in Persian]
- Irandoost, K. (2012). Faghr, sokonatgah-ha-ye ghair-e rasmi va amniyat-e shahri [Poverty, informal settlements and urban security]. Rahname-ye Siasatgozari-e Siasi, Defaee va Amniati, 3(1), 159-182. [in Persian]
- Irandoost, K. (2009). Sokonatgah-ha-ye ghair-e Rasmi va Ostora-ye Hashyeh-neshini [Informal settlements and the myth of marginality]. Tehran: Sherkat-e Pardazesh va Barnamerizi-ye Shahri. [in Persian]
- Irandoost, K., Alizadeh, H., Khosravianian, L., & Tavalaei, R. (2013). Goone-shenasi-e sokonatgah-ha-ye ghair-e rasmi dar shahr-ha-ye Iran, motale-a-ye tatbighi-ye shahr-ha-ye Sanandaj va Kermanshah [Typology of informal settlements in Iranian cities, comparative study of Sanandaj and Kermanshah]. Name-ye Memari va Shahr-sazi, 5(10), 91-104. [in Persian]
- Ishtiyaq, M., & Kumar, S. (2011). Typology of informal settlements and distribution of slums in the NCT, Delhi. Journal of Contemporary India Studies: Space and Society, 1(21): 37-46.
- Keyfitz, N. (1980). Do cities grow by natural growth or by migration? Geographical Analysis, 12(2): 143-156.
- Khani, S. (2012). Barresi-e tahavolat-e shahr-neshini dar Iran; Gozashte, hal va aiande [A study of urban changes in Iran; Past, present and future]. Gozaresh-e Chap-nashode Dars-e Pooyae-e Jamiat, Dora-ye Doctoray-e Jamiat-shenasi, Tehran, Faculty of Social Sciences, University of Tehran. [in Persian]
- Mirzaei, M. (2002). Goftari dar bab-e Jamiaat-shenasi-e Karbordi [A discourse on applied demography]. Tehran: University of Tehran. [in Persian]
- Montgomery, M. R., Stren, R., Cohen, B., & Reed, H. E. (2019). Shahr-ha-ye Taghir-e Shekl-yafteh; Taghirat-e Jamiaati va Taserart-e an bar Keshvar-ha-ye dar Hal-e Tawse-e [Cities transformed: Demographic change and its implications in the Developing World]. (Translated by Esmaeel Nasiri Hende Khaleh and Fazlollah Esmaeeli). Tehran: Jame-e-shenasan. [in Persian]
- Morovati, N. (2012). Barresi-e avamel-e moaser bar shekl-giri-e sokonatgah-ha-ye ghair-e-rasmi-e shahr-e Sanandaj (Mawred-e motale-e: Mahale-e Abas Abad-e Sanandaj) [Investigating the effective factors on the formation of informal settlements in Sanandaj (Case study: Abbasabad district of Sanandaj)]. Entezam-e-Ejtemae, 4(2), 119-144. [in Persian]
- Naghdi, A. (2004). Tahavolat-e shahr-o-shahr-neshini dar Iran [Urban and urbanization changes in Iran]. The first conference of the Population Association of Iran, recent and future developments of the Iran population, Tehran, Iran, Asia-Pacific Population Studies and Research Center: 321-339. [in Persian]
- Nangia, S., & Thorat, S. (2000). Slum in a metropolis: The living environment, Delhi: Shipra Publications.
- Perlman, J. E. (2010). Favela: Four decades of living

- on the edge in Rio de Janeiro, New York: Oxford University Press.
- Perlman, J. E. (1976). The myth of marginality: Urban poverty and politics in Rio de Janeiro, Berkley, CA: University of California Press.
 - Piran, P. (2002). Poverty alleviation in Sistan & Baluchestan: The case of Shirabad, United Nations Development Programme- Iran Technical Series, 3.
 - Piran, P. (1994). Aloonak-neshini dar Iran: Didgah-ha-ye nazari, ba negahi be sharayet-e Iran [Shed in Iran: Theoretical perspectives, with a look at the situation in Iran]. Majala-ye Etelaat-e Siasi-Eghesadi, 9(3 & 4), 96-101. [in Persian]
 - Population Reference Bureau (2010). World population data sheet, Washington, DC, 2009 USA. Retrieved from www.prb.org.
 - Potter, R. B., & Liyod-Evans, S. (2005). Shahr dar Jahan-e dar Hal-e Tawse-eh [The city in the Developing World]. (Translated by Kaiomars Irandoost, Mitra Ahmadi & Mahdi Dehghan Menshadi). Tehran: Sazman-e Shahrdari-ha va Dehiari-ha-ye Keshvar. [in Persian]
 - Pumain, D. (2006). The urbanization presses, in Demography: Analysis and synthesis: A treatise in population studies, Graziella Caselli, Jacques Vallin, and Guillaume Wunsch; with Contributions by Daniel Courgeau, et al., Volume 2, London: Academic Press.
 - Sam Aram, E., & Ebrahim Najafabadi, A. (2014). Jamiaat va Refah-e Ejtemaei [Population and social welfare]. Tehran: Nashr-e Elm. [in Persian]
 - Sharma, S. (1998). Management of urban water services in Delhi: A conceptual framework and applications, an unpublished thesis for master (honors) programme at the graduate school of environment, Macquarie University. Sydney.
 - Statistical Center of Iran (1956-2016). Natayej-e sarshomari-e omomi-e nofos va maskan-e ostan-e Kurdestan [The results of the general census of population and housing, years 1956, 1966, 1976, 1986, 1996, 2006, 2011, 2016 in Kurdistan province]. Retrieved from <https://www.amar.org.ir>. [in Persian]
 - Statistical Yearbook of Kurdistan Province (2018). Fasl-e sarzamin va ab-o-hava va amoozesh [Chapter land/climate and education]. Retrieved from <https://kurdistan.mprorg.ir>. [in Persian]
 - Saraei, H. (2009). Raves-ha-ye Moghadamati-e Tahvil-e Tawzi va Tarkib-e Jamiaat ba Takid bar Tarkib-e Seni-e Jamiaat [Preliminary methods of population distribution and composition analysis with emphasis on population age composition]. Tehran: Allameh Tabataba'i University. [in Persian]
 - Sarafi, M. (2003). Baznegari-e vijhegi-ha-ye eskan-e khodangikhte dar Iran: Dar jostojo-ye rahkar-ha-ye tavanmand-sazi [Review of the characteristics of spontaneous housing in Iran: In search of empowerment solutions]. Marginalization and Informal Settlement Conference, Tehran, Iran, University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences: 261-272. [in Persian]
 - United Nations (2000). World urbanization prospects: The 1999 revision, Department of International Economic and Social Affairs, New York: United Nations.
 - UN-HABITAT (2003). The challenge of slums -Global report on human settlements 2003, UN-HABITAT for a Better Urban Future.
 - Zebardast, E. (2006). Marginalization of the urban poor and the expansion of the spontaneous settlements on the Tehran metropolitan fringe. Cities, 23(6): 439-454.

نحوه ارجاع به مقاله:

خانی، سعید؛ ایراندوست، کیومرث؛ کمالی، علیرضا؛ (۱۴۰۰) تحلیل تطبیقی ویژگی‌های جمعیتی در سکونتگاه‌های رسمی و غیررسمی شهر سنندج، مطالعات شهری، 10 (40)، 105-118. doi: 10.34785/J011.2022.210/Jms.2021.132.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

